

Az utolsó lengyel nemzeti felkelés és a magyarok

Lengyelország 1795-ben veszítette el függetlenségét és területei idegen – orosz, osztrák és porosz – uralom alá kerültek. A nemzet nem nyugodott bele ebbe a vereségbe, ezért szabadságharcai átszöttek az egész XIX. századot, annak ellenére, hogy mindegyik megbukott. A függetlenség visszanyerését csak 123 évvel később az I. világháború hozta.

Az utolsó, úgynevezett „januári felkelésről” a magyarok jelenleg szinte semmit sem tudnak, hasonlóképpen, mint a többi lengyel szabadságharcról. A magyar nemzet történelmi emlékezetében úgy maradt meg a XIX. század, mint a lengyel felkelések, a szabadság visszaszerzésére irányuló törekvések időszaka, azonban ezek részletei már egybemosódtak, pedig ezek levezését követően a lengyelek sokasága – különösen nemesi származású és a katonai tisztséget viselő férfiak – kényszerültek a határon túlra menekülni, gyakran dél felé, Magyarországra, ahol menedéket találhattak maguknak, és akár végleg le is telepedhettek. Csak egy, az akkori idők lengyel vonatkozású eseménye vésődött mélyen a magyar köztudatba, és a jelen időkig is közismertségnek örvend. Ez a Népek Tavasza, a magyarok Habsburg-ellenes felkelése, amikor mintegy öt-hatezer lengyel közkatoná és tiszt harcolt másfél éven keresztül „a ti szabadságotokért és a mienkéért”, köztük Józef Bem, Henryk Dembiński és a légiókat felállító Józef Wysocki (akiből szintén tábornok lett).

*

A januári felkelés 1863. január 22-én tört ki, és a rákövetkező év április-májusáig tartott. Mint kiderült, ez volt az önálló államiságát elvesztő lengyel nemzet utolsó fegyveres felkelése. Majdnem 14 évvel az 1848-49-es magyar szabadságharc leverése után robbant ki. Az után a szabadságharc után, melynek idején a magyarság és a lengyelség óriási közös véráldo-

zatot hozott, és ami révén nemzeteink között több évszázada megkötött és azóta is sokszorosan felelevenített barátság újfent hallatlan erejű megerősítést nyert. Ennek következtében később is rendszeresek maradtak a lengyelek iránti szimpátiamegnyilvánulások a Duna mentén. Ráadásul mindkét nemzet továbbra is nélkülözte a szabadságot, és törekedett annak visszaszerzésére. Ennek okán a soron következő elnyomás elleni lengyel tiltakozás híre Magyarországon széles körű és jelentős visszhangot váltott ki már 1863 januárjában.

A magyar napilapok és egyéb sajtótermékek (a fővárosiak és a vidékiek egyaránt) már pár nappal január 22-ét követően – tehát azután, hogy kihirdették az előkészítő munkát végző titkos Nemzeti Központi Tanács átalakulását Ideiglenes Nemzeti Kormányra – hírt adtak a felkelés kirobbanásáról. Például a Politikai Szemle január 25-i számában tudósított a lengyel fegyveres ellenállás megkezdéséről a cári megszállás alatt álló Lengyel Királyság területén, felsorolva az okokat, amelyek előidéztek azt, első helyen említve a „brankát” (a lengyel ifjúság általános sorozási kényszerét az orosz hadseregbe) mint a legfontosabb, közvetlen kiváltó tényezőt.

Mielőtt még további két rövid részletet idéznék ebből a korai számból, szeretném megjegyezni: a felkelés vezetői teljes mértékben tisztában voltak azzal, hogy kényszerűségből fakadóan túl korán kellett kirobbantaniuk a felkelést, mivel még nem rendelkeztek kellő mennyiségű katonai, gazdasági, pénzügyi erőforrással. Ugyanakkor a Központi Nemzeti Tanács már szétágazó földalatti szervezetet épített ki, amely a porosz megszállás alatt álló Wielkopolskát és az osztrák megszállás alatt álló Galíciát is behálózta. Utóbbiak területét a felkelés vezetői nem tervezték csaták színterének, hanem az utánpótlást biztosító hátországnak. Érzékelhe-

tő, hogy az idézett Politikai Szemle szerkesztője rendelkezhetett információkkal a földalatti hálózatot illetően, mert ugyanebben a már idézett cikkben alább azt írja, hogy az orosz kormány elleni felkelés jól szervezett. Mégis, esélyeit mérlegelve megállapítja, hogy az nem számított és nem is számíthat sikerekre. Ez a forradalom kétségbeesett küszködés csak. Más újságok sem jósltak sikereket a lengyel törekvéseknek. A jó szervezethez érzékelése ellenére nem lehet csodálkozni a pesszimista hozzáálláson, amit a felkelés iránt tanúsítottak, hiszen a magyar 1848-49-es szabadságharcot sem az osztrák Habsburg-seregek verték le, hanem az orosz birodalom nagy hadserege.

Az osztrák császárság – amely 1859-ben az olaszok és a franciák ellen elvesztett háború következtében meggyengült – a felkeléshez való viszonyát tekintve az első hónapokban még nem merte megkockáztatni, hogy ellenszegüljön az általánosan uralkodó lengyelpártiságnak. Ennek következtében a felkelés első hónapjaiban Galícia és a Lengyel Királyság között húzódo határszakaszt osztrák oldalról nem zárták le hermetikusan. Amint azt a Varsói Egyetem Magyar Filológia Tanszékének időközben már elhunyt vezetője, prof. Csapláros István írja a *Barátok a bajban* című könyve a januári felkelésnek szentelt fejezetében: az osztrák kormánypolitika fontosnak tartotta „a belső biztonság és béke birodalmon belüli fenntartását, illetve a felkelés áttérjedésének megelőzését (...) az Ausztriához tartozó lengyel területekre, tehát Galíciára”, és a „jóindulatú semlegesség” álláspontjára helyezkedett. Így aztán Bécs nem tiltotta meg a lengyelek iránti szimpátia-megnyilvánulásokat a sajtóban, másfelől azonban nem egyezett bele a lengyelek melletti nyilvános demonstrációkba, „az egyházi felsővezetésnek pedig azt az utasítást adta, hogy a papokat tanácsolják el a lengyelpárti megnyilvánulásoktól”.

A felkelés iránti, lengyelekkel szimpatizáló érdeklődés Magyarországon a fegyveres küzdelem egész időszaka alatt – több mint egy éven át – sőt, még annak leverését követően is fennállt. A híreket többek között képes folyóiratok közvetítették – olyanok, mint a *Vasárnapi Újság* és a *Nemzeti Képes Újság*. A szöveges tudósítások – ezen belül csataleírások – mellett

rajzos vagy fényképes illusztrációkat is közreadtak (például a radomi vagy a węgrowi csatával kapcsolatban, vagy leközltek a felkelést vezető Marian Langiewicz portréját). A harcban álló lengyel nemzettel rokonszenvező sajtó hírt adott továbbá Anglia, Franciaország és Ausztria tavasszal megkezdett diplomáciai lépéseiről, melyek a harcok áhított befejezését és a konfliktus politikai módon történő lezárását célozták. Ezek a lépések diplomáciai jegyzékek átadásában merültek ki, és semmilyen hatást sem gyakoroltak a magabiztos cári kormányzatra, illetve az azt képviselő Gorcsakov külügyminiszterre. A magyar sajtó ezekre a fejleményekre is szkeptikusan reagált. Csapláros professzor példaként hozza fel a satirikus Bolond Miskában megjelent V. S. (Veress Sándor) Vörös az ég című versének utolsó versszakát:

„Foly, foly a vér ... elég, sok is ...
Szegény lengyel, – bírja-e még?! –
... Tűzétől és véréből már
Haragosan vörös az ég ...
... És a világ? – csak nézi még.”

Milyen ismerősen hatnak a vers fenti részletei, amelyek az európai államok akkori egyedüli – komolytalan – diplomáciai törekvéseire vonatkoztak. Mintha ugyanezeket a szavakat lehetne vonatkoztatni Lengyelország 1939. évi hitleri lerohanásának esetére, a magyarországi szovjet invázióra 1956-ban, vagy akár a jelenlegi véres szíriai helyzetre is, ahol a nagyhatalmak által nyújtott segítség arra korlátozódik, hogy a gyakorlatban szemet hunynak, amikor az egyik vagy a másik harcoló fél fegyverhez jut.

Visszatérve az 1863-as évhez: már az eddig ismert tények alapján le lehet vonni a következtetést, hogy a magyar nemzet és társadalom tudatosabb fele nemcsak hogy szimpatizált a lengyel felkeléssel, hanem – testvéri alapon – egész egyszerűen összenőtt vele. És amint lengyelek is tömegesen érkeztek 1848-49-ben, hogy támogassák a magyar nemzetet, hasonlóképpen számosan a magyarok közül – különösen a fiatalok – északra igyekeztek, hogy idejében érkezzenek a januárban megkezdett felkelés támogatására. Számukra mindez egész egyszerűen becsületbeli ügy volt, a 14-15 évvel korábbi magyarországi lengyel katonai részvétel természetes módon történő viszonzását jelen-

tette. Ügyet sem vetettek az újságírók kételkedő hangvételű írásaira, ami a törekvések esélyeit illette, amint különösebb bátorításra sem volt szükségük a már idézett cikk formájában, hogy tudatosodjon bennük: „a felkelés jól szervezett”.

A szimpatizánsok beszivárgását természetesen elősegítette a nem túl szigorúan őrzött határ. Ráadásul ők „azokat a határszakaszokat használták az átkeléshez, amelyeken magyar őrszemek álltak, ahol a közlegény, altiszt, nem is beszélve már a tisztekről, felnyitotta a sorompót egyik és másik irányban is, a lengyel oldal munkáját nem zavarta, hanem épp ellenkezőleg, segítette azt (...), e tekintetben külön kiemelkedtek a Sokal faluban állomásozó huszárok.” – közli Jan Reychman prof. (a varsói Hungarisztika Tanszék Csapláros professzort megelőző tanszékvezetője) a felkelés egyik résztvevőjének, Strus Sawickinek a visszaemlékezései alapján.

A magyarok katonai részvételét számos helyen feljegyezték, többek között a felkelés levezetését követően megjelent visszaemlékezésekben, amelyeket A januári felkelés negyvenedik évfordulója című kötetben gyűjtöttek össze és 1903-ban adtak ki Lwówban (85 visszaemlékezés, kiegészítve az ehhez kapcsolódó hivatali pecsétekkel elátott eredeti anyagok másolataival és a fontosabb felkelői dokumentumok lenyomataival). Rövid példákat hozok ezekből Esterházy Ottó kapitány és Nyáry Edvárd őrnagy vonatkozásában, akik mindketten ismert magyar arisztokrata családokból származtak.

Esterházy alakja a Bolesław Anczyn által feljegyzett *Zygmunt Chmieleński* című visszaemlékezésekben bukkan fel (45-51. o.). Íme:

„Olkusz város környékén (tehát a még Ausztriához tartozó Nyugat-Galíciában – a szerk.) abban az időben vett részt kiképzésen a magyar Ottó – vezetékeve szerint Esterházy – egysége. Vezetőjük 35 év körüli volt, jól képzett, barna hajú, magas növésű és testes. Lengyelül ugyan nem beszélt egy szót sem, ami komoly nehézséget is jelentett a számára, mert a beosztottjaival csak franciául vagy németül tudott értekezni. Ismerte a katonaság világát. Meglehetősen szigorú, teljesítményt követelő ember volt. A táborhelyét soha nem hagyta el semmilyen lakoma kedvéért. Augusztus végére befejezte az egységének kiképzését a Biała-Blotna melletti erdők-

ben, ahol meglátogattam táborában.” (45-46.o.)

„(...Parancsnokunknak) Chmieliński (ezredesnek...) beszámoltam Ottó részlegéről, a felkészítés állásáról. Ő kérte azok legsürgősebb befejezését, előre látva, hogy rövidesen szükség lesz a segítségére.

Tizenvalahány nappal később Chmieliński, alakulatát összeszedve átkelt a Pilica folyón és tábor alakított Drochlin faluban... (48. o.)

Ottó újonnan megalakított alakulata már két nappal korábban ott termett, három század és több tucat ló, együtt mintegy 400 fő.

Chmieliński és Ottó egységei a mezőn gyakorlatoztak a felkészítés befejezéseként... (49. o.)

Chmieliński ezen a napon rendkívül élénk volt, és nagyon belemerült saját kis seregének felrészítésébe. A csapat körülbelül 1200 gyalogost és mintegy 200 lovat számlált. Rendelkezéseket adott beosztottainak, és odavetette nekik: Jönnek a moszkoviták Kielce felől – holnap csatánk lesz (...) – Itt, a Melchowi erdőben ezen a tisztáson fogadjuk őket. Én az enyéimmel közepben, Otto a bal, Zaremba a jobb szárnyon. (...) Ahogy mondta, úgy is történt (...) Másnap reggel szeptember 30-án (...) a csata már néhány órája tartott, amikor az addig támadó moszkoviták egyszer csak hátrálni kezdtek. – Előre! Csattant a parancs. A bátor Ottó és Zaremba az övéik élén előrerohant, amikor az egyik fejlődéssel esett össze holtan, a másikat pedig két golyóval a hasában kellett félrehúzni. (...) Másod- vagy harmadnap a lelwi temetőben közös sírba tettük a két elhunyt vezetőt, egymás mellé fektetve őket. Ottó fejének a jobb oldalán csak egy kicsiny háromszögletű sebet lehetett látni.” (50-51.o.)

Nyáry Edvárdról, szintén ebben a kötetben, tesz említést Józef Benz a Panasówka–Bato fejezetben:

„Az állásomból ráláttam sürgölődő vezetőinkre, akik közül felfigyeltem a magyar Nyáryra. Lovon ült és vörös galléros fehér kabátot viselt. Amint azt később megtudtam, nagy érdemeket szerezve veszett oda ebben az ütközetben.” (65.o.) Nyáry a lublini körzetben harcolt, a kitűnő vezér, Marcin Borelowski „Lelevel” hadtestében, közvetlenül az ő oldalán. Az amúgy győztes panasówkai csata közben kapott halálos haslő-

vést. Sebesülten átszállították a szomszédos Zwierzyniec településre, ahol kiszenvedett. Önálló sírba temették, tizenvalahány felkelő sírjának szomszédságában. A sírján jelenleg egy ősi magyar faragott kopjafa áll, mellette pedig egy tábla található magyar és lengyel nyelvű felirattal: „Itt nyugszik Nyáry őrnagy, a panasóvkai hős, az 1863-as lengyel szabadságharc négy-száz magyar önkéntesének egyike.”

A táblán szereplő, a magyar önkéntesek négyszáz fős létszámára vonatkozó adat természetesen becslésen alapszik és vitatott a helytállósága. Azt a tényt is figyelembe kell venni, hogy a magyarok mellett Európa más országaiból is érkeztek önkéntesek és harcoltak a felkelők soraiban. Wiesław Śladkowski professzor – a lublini Maria Curie-Skłodowska Egyetem történésze – például az alábbiakat gondolja (az interneten található, Beszélgetés a Januári Felkelésről című, 2013. januári interjú tanúsága szerint): „A lengyelországi események egész Európát megmozgatták. Nemcsak a szabadságáért küzdő nemzet megsegítéséről volt szó. Ennek révén mintegy kifejezésre jutottak bizonyos törekvések, amelyek jelentősen megerősödtek akkorig Európában. Ez magyarázza az önkéntesek nagy számát sok államból: Olaszországból, különös tekintettel Francesco Nullo ezredesre, Garibaldi jobbkezére (aki egymaga szimbolikusan is megjelentette az olasz részvételt a felkelésben); Franciaországból, pl. a híres Franciszek Rochebrune, a Langewicz hadtestében hősiesszen harcoló Halálbrigád (żuawi śmierci) vezetője; Magyarországról, (ahonnan számosan vettek részt a felkelésben), ezen túlmenően csehek, szlovákok, németek is érkeztek. Úgy számolják, hogy összességében mintegy 500 önkéntes harcolt szerte Európából a felkelők soraiban (köztük 200-an oroszok).”

Prof. Śladkowski adatait idéztem, ennek ellenére úgy gondolom, hogy ezek határozottan alulbecsültek, mert a magyarok vonatkozásában háromszáznál jóval – de akár kétszáznál is – kevesebb önkéntest feltételeznek. Ugyanakkor a magyarok érezhették leginkább úgy, hogy a lengyel nemzet irányában erkölcsi kötelességük a kölcsön törlesztése, amiben a Népek Tavasz során részesültek a lengyel részvétel okán. Számos érv szól amellett, hogy közelebb áll a való-

sághoz a Nyári őrnagy sírfeliratán szereplő adat, amelyet az 1990-es évek elején a varsói magyar nagykövetség megbízásából állapítottak meg. Megerősítik ezt egyébként olyan szakemberek kutatási eredményei is, mint pl. Tomasz Polaké – aki a *Węgrzy w powstaniu styczniowym 1863–1864* (Magyarok a januári felkelésben 1863–1864) című könyv szerzője –, illetve ezt támasztja alá a Divéky Andor (egyik legjelesebb szakértő a lengyel–magyar kapcsolatok témakörét tekintve) hagyatékában található dokumentáció. A januári felkelésben nemcsak a magyar arisztokrácia és nemesség képviselői vettek részt – akik különféle katonai tisztségeket viseltek, és akár teljes katonai egységek élén csatlakoztak a felkeléshez (mint pl. Esterházy Ottó) –, hanem egyszerű polgárok, hivatalnokok, különféle mesterségek képviselői, gimnáziumi tanulók is. Sok ilyen személy nevét rögzítették a különféle dokumentumok, és ezért hivatkozik rájuk Tomasz Polak, illetve az ő révén Csapláros István. Ezenkívül sok magyar név nélküli önkéntes harcolt a lengyel felkelők egységeiben, a közkatonák soraiban, akiknek a kiletét a történelem nem jegyezte föl.

A lengyel felkelés visszhangja hosszasan és erősen dübörgött még a leverését követően is. E tekintetben elegendő A lengyel nemzet története címet viselő kis könyvecskét megemlíteni, amelyet a publicista és jogász Kassay Adolf írt, a felkelők hadseregének önkéntes tisztje, aki az utolsó oldalakon így ír: „A véres küzdelem jelenleg is zajlik... A lengyelek készek inkább teljesen kivérezní az utolsó csepp vérig, mintsem az orosz igát nyögni.” Szenvedélyes hangvételű publicisztikai írásról van szó. Mégis, talán a legszebb magyar irodalmi mű, amely a januári felkeléshez kötődik, Arany János A walesi bárdok című romantikus balladája. Ez a költemény ugyan korábban, 1857-ben született, amikor Ferencz József császár – akit akkor még a magyar nemzet hóhérjának hívtak – a szabadságharc leverése (tehát 1849) után az ország uralkodójaként első alkalommal magyar földre lépett. A cenzúra akkor megtiltotta a ballada kiadását, amely aztán csak 1863 novemberében jelenhetett meg, amikor a lengyel felkelés intenzitása már alábbhagyott, az Oroszországhoz közeledő Ausztria pedig még nem vezette be Galíciában az úgynevezett ostromállapotot (amit a rákövetkező év

februárjában tett meg).

Végezetül megemlítem, hogy A walesi bárdokat 2000-ben lefordítottam lengyel nyelvre és a műfordításaimat tartalmazó Podzwignęło się morze (Feltámadott a tenger) című kötet elején megjelentettem. A költeményhez a következő mottót csatoltam: „Ezt a versfordítást a függetlenségért szüntelenül harcoló csecsen nemzetnek ajánlom”. Azért tettem ezt, mert minden kor-

szakban vannak elnyomott, a szabadságukért harcoló népek, amelyeknek támogatásra van szükségük – akkor is, ha ez csupán lelki támogatásban merül ki.

A Lengyel Külhoni Múzeumok, Levéltárak és Könyvtárak Konferenciája XXXV. ülészakán elhangzott előadás, 2013. szeptember 12., Budapest

Ford.: Sutarski Szabolcs

